

ÂŞIK SERDARÎ'NİN "CANIM EFENDİM" DESTANININ SOSYOEKONOMİK VE POLİTİK AÇIDAN TAHLİLİ

Socio-economical and Political Analysis of Âşık Serdarî's Epic "Canım Efendi"

Fatih SOLMAZ

Dr. Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi, solmazfatih93@gmail.com, orcid: 0000-0003-4777-1649

F. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, gmirzaoglu@gmail.com, orcid: 0000-0002-3651-0227

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 31.12.2023

Kabul/Accepted: 10.03.2024

DOI: 10.51592/kulliyat.1412637

Anahtar Kelimeler

Destan, Âşık Serdarî, toplum-
edebiyat, kıtlık, yoksulluk,
adaletsizlik.

Keywords

Epic, society-literature, famine,
poverty, injustice

ÖZ

Âşık edebiyatı nazım biçimleri arasında yer alan destanlar, tarihi ve sosyal gerçekliklere kaynaklık eden sözlü edebi ürünlerdir. Destanlar genel olarak kıtlık, yoksulluk, adaletsizlik gibi bireysel ve toplumsal konuları şiire dönüştürür ve dönemi içerisindeki tarihsel gerçeklikleri doğrudan ve dolaylı olarak ortaya koyar. Bu yönüyle destanlar, tarihi gerçeklikleri içerisinde barındıran, dile getirildiği döneminin toplumsal ve tarihsel olaylarına sözlü kaynaklık yapan edebi birer belgedir. Sivaslı Serdarî'nin 1887 yılında ele aldığı "Canım Efendim" destanı; bütün Anadolu'yu etkileyen kuraklığı, kıtlığı, yoksulluğu anlatmaktadır, ayrıca adaletsiz yönetimi, haksız paylaşımı da dönemi içerisinde eleştirmektedir. Söz konusu destan, aynı zamanda toplumsal kaygıları, korkuları ve nefreti dile getiren bir şikâyetname/hiciv yankısı uyandırmaktadır. Bu çalışmada, Serdarî'nin kendi dönemi içerisindeki sosyoekonomik ve politik durumu "Canım Efendim" adlı kıtlık destanında, toplumsal bir olgu olarak nasıl ele aldığı incelenmiştir. Destanda yer alan ifadelerden, deyimlerden, tutumlardan hareketle kıtlık ve yoksulluk, yöneten ve yönetilen, adil emek ve tembellik kavramları irdelenmiş, ayrıca sosyal adaletsizliğin yarattığı toplumsal travmanın arka planı gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Epics, which are among the poetic forms of minstrel literature, are oral literary products that are the source of historical and social realities. Epics generally transform individual and social issues such as famine, poverty and injustice into poetry and directly and indirectly reveal the historical realities of the period. The epic "Canım Efendi", written by Sivaslı Serdarî in 1887; It describes the drought, famine and poverty that affected all of Anatolia, and also criticizes unfair management and unfair sharing during its period. This epic also echoes a complaint/satire that expresses social concerns, fears and hatred. In this study, how Serdarî handles the socio-economical and political situation of his own period as a social phenomenon is examined in his famine epic called "Canım Efendim". Based on the expressions, idioms and attitudes in the epic, the concepts of famine and poverty, ruler and ruled, fair labor and laziness have been examined, and the background of the social trauma created by social injustice has been tried to be brought to light.

Atf/Citation: Solmaz, F.; Sivacı, F.G.M. (2024), "Âşık Serdarî'nin "Canım Efendim" Destanının Sosyoekonomik ve Politik Açısından Tahlili", *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Hasan KAVRUK Armağan Sayısı, 22(Mart), 387-397.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fatih Solmaz, solmazfatih93@gmail.com

GİRİŞ

Âşık edebiyatı nazım biçimleri arasında yer alan destanlar, tarihi ve sosyal gerçekliklere kaynaklık eden sözlü ürünlerdendir. Destanlar genel olarak kıtlık, yoksulluk, adaletsizlik, savaş gibi bireysel ve toplumsal ruh hallerinin şiire dönüşmüş şeklidir. Kaynağı itibarıyla Farsça olan "destan" kelimesinin Türkçe 'de ilk defa kim tarafından ve ne zaman kullanıldığı bilinmemekle beraber IX-XI. yüzyıllar arasında İran edebiyatının tesiriyle divan edebiyatına girdiği daha sonra da halk edebiyatında bir nazım şekli olarak kullanıldığı bilinmektedir. Âşık tarzı şiir geleneğinde destan; çoğunlukla 11 heceli koşma nazım şekliyle söylenir. Destanlar en az 5 veya 7 dörtlükten aşağı olmamak şartıyla 130 hatta 150 kıtaya kadar ulaşmaktadır. Herhangi bir konu sınırlaması olmayan ve bir âşık tarafından destan yapmaya/söylemeye değer bulunan bir vaka, bir cisim veya kavram destanın konusu olabilmektedir (Çobanoğlu, 2000: 3). Sivaslı Serdarî de eleştirel ve yerici bir dille söylemiş olduğu kıtlık destanı ile ün kazanmış ve edebiyat dünyasında yer edinmiş önemli halk âşıklarındandır.

Destanlar tarihi süreç içerisinde türküye dönüşmekte ve toplumun bir kısmının değil bütününün duygularını, acılarını, yoksulluklarını dile getirmektedir. Türküleşen destanlar arasında Serdarî'nin "Canım Efendim" şiiri de yer almaktadır. Bu şiir, destan biçiminde sadece Sivas ve çevresinde bilinirken türkü formuna dönüştükten sonra bölgesel olmaktan çıkmış ulusal ve evrensel boyuta taşınmış, en çok dinlenen halk türküleri arasında yer almaya başlamıştır. Ülkemizin pek çok yerel ve ulusal sanatçıları tarafından *Canım Efendim* türküsü, farklı tarzlarda söylenmektedir ve toplumun genelinin duygularını dile getirmektedir.

1. Âşık Serdarî Hakkında Genel Bilgiler

Sivas âşıklık/ozanlık geleneğinin yaşatıldığı önemli illerimizdendir. Sayısının binlerle ifade edildiği âşık, şair yetiştiren bu il, XIX. yüzyılda toplumsal hayatı doğrudan şiirlerinde ele alan Serdarî'yi de bağrında yetiştirmiştir. Serdarî, H.1250/M. 1833 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesinin Kayalıyokuş mahallesinde dünyaya gelmiştir ve asıl adı Hacı'dır. O, henüz çocuk yaşta eşekten düşerek kolunu kırmış ve doğru tedavi edilmediği için kolu kangren olmuştur. Kangrenin vücudunun diğer bölgelerine yayılmaması için de kolu kesilmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden kaynaklar Serdarî'nin yaşadığı dönemde halk arasında "Çolak Hacı" adıyla da anıldığını ifade etmektedir.

Çocukluk döneminde ailesini kaybeden Serdarî öksüz ve yetim olarak akrabalarının yanında büyümüş ve okula gidememiş, ümmî bir âşıktır. Serdarî, babasından kalan toprakları ekip biçerek/ırgatlık yaparak geçimini sağlamıştır. Çiftçilik, dülgerlik, bostancılık gibi işlerle meşgul olan Serdarî, iki kez evlenmiş ve köy köy gezerek sanatını icra etmiş bir halk ozanıdır. Âşığın başından çeşitli evlilikler geçse de uzun süreli olmamıştır. Doğan çocuklarından bazıları kıtlık, yoksulluk ve salgın hastalıklar dolayısıyla vefat etmiştir. Hayatta kalan çocukları Nafel, Ayşe, Emine'dir ve onlardan çok sayıda torunu vardır. Âşık, bazı araştırmacılara göre 18 Haziran 1919 yılında (Özdemir, 1997: 20-27), bazılarının göre ise 1922 yılında (Aslanoğlu 1985) vefat etmiştir.

Şiirlerinin tamamında hecenin 7, 8 ve 11'li kalıplarını kullanan Serdarî, pek nadir rastlanan 5+3 durak sistemiyle şiirlerini dile getirmiştir (Özdemir 1997: 36). Onun şiirlerinde koşma ve semai en çok kullandığı nazım şekilleridir. Serdarî, eleştirel/hicivci tarzıyla ve sade diliyle dönemi içerisinde dikkatleri üzerine çekmiştir (Kaya 2009/5: 99).

Serdarî'nin şiirlerinden bir bölümü 1937 yılında Sivas Halkevi tarafından bir araya getirilerek yayımlanmıştır. Âşık şiirlerinde birçok muhtevayı işlemesine rağmen edebiyatımızda daha ziyade 1887 yılında yaşanan kıtlık üzerine söylediği "bizim" redifli şiiri/destanı ile tanınmıştır. O, "bizim" redifli destanında yaşadığı dönemin yönetim biçimini, adaletsizliğini, yoksulluğunu yani toplumsal problemlerini/aksaklıklarını söz ve mana dünyasının esnekliğiyle doğrudan veya dolaylı bir şekilde hicvetmiştir.

Sivaslı Serdarî, hayatı boyunca yoksulluğu, yolsuzluğu, noksanlığı yaşamış, vergiler ve borçlar nedeniyle geçim sıkıntısını en derinden hissetmiştir. Şiirlerinde dile getirdiği olaylar, durumlar onun dönemini ne kadar doğru okuduğunu ve aktardığını ortaya koymaktadır. Âşık, toplumsal gerçekliği gözler önüne serdiği şiirleriyle nam salmıştır.

2. "Canım Efendim" Destanının Tarihsel Arka Planı/ Sosyoekonomik ve Politik Tahlili

Rumi takvime göre 1293, Miladi takvime göre ise 1877-78 yılları, yaklaşık bir yıl süren Osmanlı-Rus savaşlarının yaşandığı döneme denk gelir ve genel olarak bu dönem, 93 Harbi olarak adlandırılır. Osmanlı Devletinin Balkanlarda ve Kafkaslarda varlığından rahatsız olan Rusya, 1877 yılında girişmiş olduğu savaşla birlikte bölgede hâkim güç olmuştur. Osmanlı Devleti Batıda Tuna (Balkan) ve Doğuda Kafkas cephesinde yaşadığı ağır yenilgi sonucunda bu gölgelerden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devletinin hazırlıksız yakalandığı savaştaki yenilgi sonrasında Balkanlar'da ve Kafkaslar 'da Ruslar tarafından büyük çapta soykırımlar ve etnik cinayetler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bölgelerde de yaşayan Müslüman halklar, Ruslardan gördükleri eziyet ve baskılar yüzünden Anadolu'ya göç etmiştir (Aydın, TDV, C.9: 498-499; Yazıcı vd., 2006: 265).

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşadığı büyük toprak kaybı ve ağır yenilgiler, imparatorluğun ekonomik problemlerinin artmasına da neden olmuştur. Osmanlı Devleti, savaşın getirdiği sosyoekonomik problemleri çözmek için tebaasına artı vergiler getirmiş ve Anadolu'da toprağı işleyen halktan vergi oranını aynı şekilde arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı hem sosyoekonomik problemler hem de 1877 yılında yaşanan kuraklık ve bunun sebep olduğu kıtlık, açlık, salgın hastalıklar Anadolu halkını derinden etkilemiştir.

Kıtlık pek çok nedenden kaynaklı olarak ortaya çıksa da temelinde başat faktör olarak savaş ve iklimsel olaylar vardır. Savaş, insanların meydana getirdiği yapay tarihi bir olaydır. Fakat iklime bağlı kuraklık, doğanın kendi döngüsü içerisinde gerçekleşen mevsimsel ve dönemsel olarak farklılık gösteren tabii bir felakettir. Bölgesel olarak bir yere yağmurun yağmaması ya da gereğinden fazla yağması, dolu, sel, aşırı soğuklar, aşırı sıcaklar kuraklığa neden olmaktadır. Söz konusu bu durumda tarımsal ürünlerin, hayvanların, bitkilerin büyümesini ve yetişmesini durdurmakta ya da engellemektedir. Bir halkın zinciri gibi birbirine bağlı olan tarımsal üretim aşamaları söz konusu insani ve tabii olaylar neticesinde doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu bağlamda tarihsel süreçler göz önüne getirildiğinde kuraklık ve kıtlık; göçlere, çatışmalara hatta savaflara sebebiyet vermektedir. Ayrıca kuraklık bir bölgenin hem faunasını hem de florasını yok etmektedir. Bir bölgede suların azalması yaşamsal faaliyetlerin bitmesi demektir. Kuraklık Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde farklı zamanlarda görülmüştür. 19. yüzyılda en son görülen kuraklık, İç Anadolu bölgesini özellikle de Sivas ve çevresi oldukça etkilenmiştir.

Sivas ili, Osmanlı Devleti döneminde İç Anadolu'daki sancak merkezler arasında bulunmaktaydı. Bu ilin toprak yapısı ve iklimi en çok tahıl üretimine uygundur. Tarihi kaynaklara göre 1844 yılında Anadolu'da iklime bağlı kuraklıklar görülmeye başlamıştır. Ayrıca kuraklığın etkisi İstanbul, Kastamonu, Sivas, Diyarbakır, Bursa, Adana, Konya ve Ankara'da hissedilmiş ve söz konusu illerde yağışın azlığı nedeniyle tarım alanlarından tahıl ürünleri üretilmemiştir (Altındaş, 2018: 3). İç Anadolu'da 1844 yılında görülmeye başlanan kuraklıkla beraber su kaynakları azalmış, bitki ve ağaçlar kurumuş, birçok insan kuraklığın getirdiği kıtlık ve salgın hastalık nedeniyle hayatını kaybetmiştir. 1844, 1845, 1869-1870, 1973-1874, 1877-1878 yılları da Osmanlı döneminde İç Anadolu bölgesinde kuraklığın görüldüğü yıllardır, Altındaş'a göre bu dönemde yaklaşık 18.000 insan salgın hastalık ve açlık yüzünden vefat etmiştir (2018: 5-6). Söz konusu yıllarda Sivas yöresinde iklim nedeniyle kuraklık yaşanmış, halk kıtlık nedeniyle birçok problemle de yüz yüze kalmıştır. Âşık Serdarî'de yaşadığı döneme denk gelmesi dolayısıyla kuraklığı, kırlığı, açlığı ve hastalığı görmüştür. Âşık hem kuraklığın getirdiği kıtlıktan hem de devletin yöre insanından aldığı yüksek vergi oranından rahatsız olmuş ve bunu destanlaştırarak tarihe not düşmüştür.

3. "Canım Efendim" Destanının Tahlili

Âşıklar toplumun yapısını göz önünde bulundurarak söyledikleri destanlarda, uyandırmak istedikleri duygu ve düşüncelere uygun anlatım tutumları/edaları oluştururlar (Çobanoğlu, 2000: 91). Bir âşık herhangi bir konuyu güldürme edasıyla anlatabildiği gibi taşlama tutumuyla da dinleyicisine aktarabilir. Âşık tarzı şiirin destan türünde sekiz tane tutum/eda/söyleme biçimi vardır. Bunlar; güldürme ve eğlendirme, şikâyet etme, övme, yerme, öğüt verme, bilgilendirme ve yas tutturmadır. Serdarî'nin "Bizim" redifli kıtlık destanında şikâyet etme ve yerme tutumu ön planda yer almaktadır.

Destanların açış veya kapanış kısımlarında dinleyiciye veya okuyucuya yapılan hitaplarda, âşığın kendi kimliğiyle dinleyiciye seslendiği birinci tip iletişim vardır. Dinleyici veya okuyucuya yapılan hitapların işlevi, dinleyicilerle destanın icrası esnasında etkileşime dayalı iletişim kurmaktır. Sivaslı Serdarî de yüzyıllarca halkla ve köylü ile ilgilenmeyen saray adamlarından birinin Şarkışla'dan geçerken toplanan köylülerin hatırını sorması üzerine, "bizim" redifli destanı düzerek toplumun içinde bulunduğu sosyoekonomik ve politik durumunu ifade etmiştir. Âşığın destanı icra ederken dinleyiciyle ve muhatabıyla kurduğu ilişki doğrudan, yakın bir iletişimdir:

Nesini söyleyim canım efendim
Gayri düzen tutmaz telimiz bizim
Arzuhal eylesem deftere sığmaz
Omuzdan kesilmiş kolumuz bizim

Read'a göre (1981:2) sanatçı/ozan yaşadığı yörenin ve çağın ruhunu taşıyan bir insandır ve toplumsal alana ait olan her durum ve olgu onun dilinden ifade edilir. Serdarî'de yukarıdaki kıtada, bir kişiyle ya da bir grupta âdeta sohbet edercesine duygularını doğrudan dile getirir. "Nesini söyleyim canım efendim" diyerek söze başlayan Serdarî, bilinen bir hali/herkese ayan olan bir durumu, izah etmekten hoşnut olmadığını da ortaya koyar. Zamanın kötülüğünü ve düzensizliğini sazın akort tutmamasına benzeten Serdarî, toplumsal hayatta yaşanan sorunların tele ve dile getirmekle çözüme ulaşamayacağını belirtir. Üçüncü mısra "Arzuhal eylesem deftere sığmaz" diyerek dertlerin, sorunların, sıkıntıların anlatmakla bitmeyeceğini belirten âşık, bu dörtlüğün son

mısraında “Omuzdan kesilmiş kolumuz bizim” deyimini kullanarak kendi fiziksel eksikliği ile yaşanan kıtlık, yolsuzluk, yoksulluk, çaresizlik arasında bir anlam ilişkisi kurar. Ayrıca yaşanan problemlerin çözümünün yakın zamanda mümkün olmadığını da beyan eder. Âşık içinde bulunduğu durumu yaşamından hareketle somutlaştırır, sazın düzen tutmaması toplumsal bütünlüğün bozulmasını ifade eder, konuşmak/anlatmak ile problemlerin sonuca ulaşamayacağına altını çizer ve toplumun içerisinde bulunduğu buhranı dile getirir, kolun omuzdan kesilmesi deyimiyile halkın kimsesizliğine dikkat çekerek Sivas halkının genel çaresizliğini dolaylı yünden ortaya koyar.

Sefil ireçberin yüzü soğuktur
Yıl perhizi tutmuş içi koğuktur
İneği davarı iki tavuktur
Bundan gayrı yoktur malımız bizim

Serdarî âşık olmakla birlikte geçimini çiftçilikten sağlayan, ırgatlık yaparak hayatını sürdürmeye çalışan bir insandır. Onun şiir dünyasında çiftçilik, rençberlik, hayvanlar, bitkiler gibi sosyal gerçeklik unsurları önemli bir yer tutmaktadır. Yoksulluk insani ve ekonomik bir duruma/hale işaret etmekte olup günlük temel insani ihtiyaçları karşılayabilecek kadar enerji/besin elde etmemek ya da temel besinlere ulaşamamayı ifade eder. Biyolojik, fiziksel, ekonomik, psikolojik, sosyolojik ve politik yanılla incelenmesi gereken bir olgu olan sefillik/yoksulluk tüm insanlığın yaşadığı bir problemidir. Temel ihtiyaçlarını karşılamayan insanlar genelde fiziksel olarak zayıftırlar ve hastalıklı bir bedene sahiptirler. İnsanların ten renginin sarı, beyaz ve soğuk olması genelde fakirlik ve yoksullukla özdeşleştirilen hallerdir. Kıtalar/enlemler arasında ten rengi değişse de yoksulluğun fiziksel görünümü hemen her toplumda benzerlik göstermektedir.

1877-1878 yılları Sivas yöresinde başta olmak üzere iklimsel kuraklığın görüldüğü bir dönemdir. Serdarî de bu dörtlüğe “Sefil ireçberin yüzü soğuktur” diyerek başlar ve sefilliğin, yoksulluğun görünümünü izah eder. Âşık, “Yıl perhizi tutmuş içi koğuktur” diyerek o yıldaki hasadının, ekinlerin başak vermemesinin insan hayatında/toplumda meydana getirdiği korkuya, üzüntüye ve kedere işaret eder. O, bu yoksulluk içinde varlığının tamamının sadece iki tavuk olduğunu söyleyerek maddi koşullarını, imkânlarını adeta gözler önüne serer. Serdarî aslında dönemi içerisinde inek ve davar sahibi olmanın zenginliğin ve refahın alameti olduğunu belirtir. Fakat âşık iki tavuktan başka “gayrı yoktur malımız” mısraı ile yaşadığı acı yoksulluğun tablosunu dile getirir. Ayrıca Sedarî, âşıklık sanatını icra ederek geçimini sağlamanın yanı sıra en temel geçim kaynağı çiftçiliktir. İklimsel kuraklık onunda hasadının zarar görmesine neden olmuştur. Serdarî, bu kıta ile aslında iklimin İç Anadolu insanının üzerindeki etkisine dikkat çekmek istemektedir. Sefillik, soğuk, perhiz, koğuk gibi birbirleriyle ilişkili kavramları kullanan âşık, toplumun kuraklıktan dolayı yaşadığı iklimsel, ekonomik ve toplumsal problemleri ifade etmektedir.

Reçberin sanatı bir arpa tahlıl
Havasın bulmazsa bitmiyor pahlıl
Tecelli olmazsa neylesin akıl
Dördü bir okkalık dolumuz bizim

Destan, insanların dış dünyaya, iç benliklerine, toplumsal hayatlarına yönelik kaygı, korku ve beklentilerini dile getirir ve toplumsal hayatının gerçekliklerini bir ayna gibi yansıtır, sanatçı bu aynayı topluma tutandır (Moran, 2008: 74). Serdarî'de *Canım Efendim* destanında İç Anadolu bölgesinin insanların yaşadıkları korkuları, kaygıları dile getirmekte ve toplumsal hayata, iklime, coğrafyaya ayna tutmaktadır. Anadolu'da tarım genelde iklime, coğrafi yapıya bağlı bir ekim, hasat biçimidir. Günümüzde artık barajların kurulması ile çiftçiler iklime bağlı tarımdan kurtulmuş olsalar da geçmişte böyle bir imkân yoktur. Serdarî yukarıdaki dörtlükte "*Havasın bulmazsa bitmiyor pahl*" diyerek söz konusu duruma dikkat çekerek karasal iklimde yetişen, arpa, buğday gibi tahıl ürünlerinin verimli olmasının ancak baharda yağacak kuvvetli yağışlara, yazda da sıcak havalara bağlı olduğunu belirtir. Âşığa göre hasatta istenilen verim alınmazsa çekilmesi zor yoksulluk başa bela olacaktır. Serdarî dolu gibi doğal afetleri de kıtlığın temelinde yer aldığını ifade eder. "*Dördü bir okkalık dolumuz bizim*" derken de yaşanan dolu felaketinin büyüklüğüne dikkat çeker. Zira söz konusu dolu gibi afetler ürünlerin zarar görmesine neden olup bölge insanının kıtlık ve yoksulluk çekmesine sebep olmaktadır.

Benim bu gidişe aklım ermiyor
Fukara halini kimse sormuyor
Padişah sikkesi selam vermiyor
Kefensiz kalacak ölümüz bizim

Yazdırılmayan ya da yazılamayan tarihi olaylar/gerçekler âşıkların dizeleri arasında ustaca verilir ve geçmiş âşığın şiirleri içinde saklı tarihi bir belgedir (Yardımcı, 2009:1). Serdarî destanının bu bölümünde "*Benim bu gidişe aklım ermiyor/ Fukara halini kimse sormuyor*" diyerek toplumsal bir çözümden ve bireyselleşen benliklerden şikâyetçi olmakla beraber birliktelik, yardımlaşma gibi kültürel değerlerin yozlaştığını ifade etmektedir.

Fakirlerin halinin sorulması, ihtiyaçlarının giderilmesi sosyal devletin görevleri arasındadır. Yönetenler tarafından fakir insanların hallerinin sorulmaması devlet ve toplum düzeninde görülen eşitsizliğin hayatın her alanına yansıdığını ortaya koymaktadır. Devlet tarafından yapılması gereken yardımların yani "*Padişah sikkesinin selam vermemesi/gelmemesi*" yoksulluğun ve göz ardı edilmişliğin dolaylı yoldan ifadesi/eleştirilmesidir. Hasadın verimsiz geçmesi neticesinde tarım ürünlerinde beklenen rekolteye ulaşamaması ve sarayın/ yöneticilerin yoksul insanları dikkate almamaları bu mısradan doğrudan dile getirilir. Halkın yaşadığı zorluk ve kimsesizlik, teşbih yapılarak ölünün kefensiz kalmasıyla bir tutulur. Serdarî bu benzetmeyle içerisinde buldukları yoksulluğun en son safhada olduğunu ve ölümden başka bir kurtuluşun dünyada olmadığını da altını çizer. Çünkü yönetenlerin kıtlık döneminde göz ardı ettiği fakir halk ve yoksullar yaşamak için tutunacak herhangi bir güce, ekonomiye sahip değildiler.

Evlat da babanın sözün tutmuyor
Açım diye çift sürmeye gitmiyor
Uşaklar çoğaldı ekmek yetmiyor
Başımıza bela dölümüz bizim

Kırsal bölgelerde, özellikle tarımın yapıldığı alanlarda çok ve genç nüfus sahibi olmak bir avantaj ve güç göstergesidir, fazla çocuk sahibi ebeveynler evlatlarını çalıştırarak aile ekonomisini büyütme ve bölgenin hâkim gücü olmaktadır. Serdarî yaşadığı dönemde ahlaki ve ailevi yönden bozulmaların başladığına işaret ederek çocukların ebeveynlerine saygı, sevgi göstermemelerini “*Evlat babanın sözünü tutmuyor*” diyerek dile getirir. İnsani temel biyolojik ihtiyaçlarının başında yer alan beslenme, hayatın devamlılığı için elzemdir. Kırsal tarım havzalarından temel geçim yöntemi çiftçiliktir, ailelerin topraktan bekledikleri verimi alamamaları, emeklerinin, çabalarının boşa çıkması ve bunun sonucunda ortaya çıkan kıtlık, insanların çalışma hevesini kırmaktadır. Serdarî “*Açım diye çift sürmeye gitmiyor/Uşaklar çoğaldı ekmek yetmiyor*” derken gün geçtikçe kırsal bölgelerde artan genç nüfusun kıtlık, kuraklık nedeniyle işsiz kaldığını söyler ve “*Başımıza bela dölümüz bizim*” ifadesiyle de artık ailesinin temel beslenme ihtiyacını karşılamakta zorluk çektiğini ifade eder. Âşık, bu kıtanın son mısraında devlet ricali tarafından göz ardı edilmenin, kıtlığın, kuraklığın toplumu olumsuz etkilediğini söylemekte ve genç nüfusun/çocukların artık bir sorun teşkil ettiğini açıkça belirtmektedir. Serdarî, dönemindeki kuraklığın neden olduğu kıtlık yüzünden çocuklarını açlık ve hastalıktan kaybetmiştir ve yaşadığı acıyı kelimelerin mecaz anlamları ile aktarmaya çalışmıştır.

Zengin sözüne beli diyorlar

Fukara söylese deli diyorlar

Zemane şeyhine veli diyorlar

Gittikçe çoğalır delimiz bizim

Toplumsal hayatta görülen ahlaki yozlaşmalar doğrudan ve dolaylı olarak sanatın dünyasına da konu olur, sanatçı/ozan döneminin çarpıklıklarını, problemlerini imaj ve semboller üzerinden anlatır (Read, 1981: 104). Ekonomik yapı toplumsal sınıfın temelinde yer almakta ve insanlar arasındaki iletişim, etkileşim oluşmasını sağlamaktadır. Sanatçı, ekonomik problemlerden ve zengin-yoksul arasındaki maddi uçurumdan; toplumdaki fakir-zengin ayırımından etkilenerek sosyal adaletin, sosyal dengenin bozulmasından şikâyet eder ve toplumun savunuculuğunu üstlenir. Sanatçı/ozan yoksul insanları görmezlikten gelen zenginleri söylediği şiirleriyle adeta taşlar (Arı, 2015: 266). Marksist kurama göre toplumsal yapının temelinde ekonomik göstergeler vardır, gündelik hayattaki ve edebiyattaki söz konusu burjuva ve proletarya arasındaki mücadele bunun en açık örneğidir (Moran, 2008: 42-43). Zenginlik ve fakirlik olgusu en temelde parasal ya da ekonomik göstergelerin neticesinde ortaya çıkan ve toplumsal yapının/sınıfın temelinde yer alan önemli bir unsurdur. Serdarî de “*Zengin sözüne beli diyorlar/ Fukara söylese deli diyorlar*” diyerek toplumsal yapıdaki ekonomik göstergelerin sosyal hayatı nasıl ve ne şekilde dizayn ettiğine açıklamaktadır. Çünkü zenginlik maddi bir varlık, mülk sahibi olmanın yanı sıra güç ve imtiyaz sahibi olmayı ifade eden bir kavramdır, fakirlik ise maddi anlamda yoksulluğun ve yoksunluğun yanı sıra toplumsal hayatta da birçok şeyde arka planda olma halidir. Dolayısıyla zenginin ilgisiz ve ilişkisiz sözleri, maddi gücü nedeniyle kabul görüp-geçerlilik alırken aynı sözü dile getiren fakir kimse dışlanmakta ve ötekileştirilmektedir.

Âşıklar kelimelerin verdiği anlam genişliğini kullanarak döneminin ve toplumunun hayatını sanatın/edebiyatın olanakları içerisinde belirli bir formda ortaya koyar (Tansuğ, 1982: 173). Serdarî, toplumsal hayatta halkın

sözcülüğünü yapar ve dinî kötüye kullanan kişilere karşı saz ve söz ile mücadele eder. Çünkü o, dinin kötüye kullanılmasından acı duyar ve bu durumu toplum adına doğrudan ve dolaylı olarak eleştirir. Serdarî yukarıdaki kıtanın son iki mısraında "Zamane şeyhine veli diyorlar/ Gittikçe çoğalır delimiz bizim" sözüyle de emeksiz ve alın teri dökmeden para kazanan kimselerin saygı ve itibar gördüğünü, tembelliğin ve miskinliğin örnek bir davranış gibi algılandığı acayip bir zamandan geçildiğine dikkat çeker. Âşık, söz konusu bu davranışın toplum tarafından kabul görerek kısa sürede insanlar arasında bir hastalık gibi yayıldığını belirtir ve çalışmadan, alın teri dökmeden geçinmenin adet ve huy haline geldiğini ortaya koyar, şeyh-veli-deli tipi üzerinden eleştiride bulunur. Toplumsal bir barışın ve adaletin ancak emek gücüyle sağlanacağını anlatmaya çalışan Serdarî, insanların maddi durumuna göre değil, kişilik ve karakterine saygı göstermek gerektiğine vurgu yapar.

Sekiz ay kışımız dört ay yazımız
Çalışından telef oldu bazımız
Kasım demeden buz tutuyor özümüz
Mayısta çözülür gönlümüz bizim

İnsan-coğrafya ve iklim birbirini etkileyen ve sosyal yapıyı şekillendiren temel unsurlardır (Escarpit,2018: 77). İnsan çevresini, kimliğini içerisinde yaşadığı coğrafyadan edinir ve iklimine, ekonomisine, kültürel yapısına göre tutum ve davranış geliştirir. İç Anadolu, özellikle Sivas bölgesi karasal iklimin şiddetle yaşandığı bir yerdir. Tarımın bu bölgelerde arpa ve buğday gibi kısıtlı ürünlerle sınırlı kalmasında karasal iklim şartlarının etkisi büyüktür. Serdarî "Sekiz ay kışımız, dört ay yazımız/Çalışında telef oldu bazımız" derken iklim şartlarının zorluğundan ve insanların bu şartlar altında yaşadıkları sıkıntılardan yakınmaktadır. İklim; tarımı, hayvancılığı, ekonomiyi ve yaşam şartlarını doğrudan etkilemektedir. Genelde Anadolu, özelde Sivas bölgesini düşünüldüğünde coğrafi olarak yeryüzü şekilleri ve iklim şartları bölgedeki insanın yanı sıra bölgenin fauna ve flora yapısının üzerinde etkiye sahiptir. Serdarî "Çalışından telef oldu bazımız/şahinimiz" derken iklim şartlarının yanı sıra bitki örtüsünün de hayvanların yaşam alanlarını kısıtladığını belirtir ve Sivas yöresinde kıtlık ve yoksulluk arasında hayat mücadelesi vermenin ne kadar zor bir uğraş olduğuna dikkat çekmektedir.

Âşık, yukarıdaki kıtanın son iki mısraında "Kasım demeden buz tutuyor özümüz/Mayısta çözülür gönlümüz bizim" derken karasal iklim şartlarının yani erken gelen kış aylarının/kar yağışının hayatı durdurduğunu, kapanan köy ve belde yolları yüzünden hayatın adeta donduğunu izah eder. O yine baharın gelmesi ile yani Mayıs ayı yolların açıldığı, insanların yedi ay sonra tekrardan harekete/berekete ve çalışma hayatına döndüğünü ifade eder.

Tahsildar da çıkmış köyleri gezer
Elinde kamçısı fakiri ezer
Yorganı döseği mezatta satar
Hasırdan serilir çulumuz bizim

Zengin insanların fakirlerden habersiz olduğu, devlet işlerinin rüşvetle görüldüğü dönemlerde ahlâsız kişilerin çoğaldığı bilinmektedir. Vergiyi tahsil eden ve ettirenler zenginlik içerisinde yaşarken halk yoksullukla yaşamak

zorunda kalır. Asya tarzı üretim ya da tımar/zeamet sistemi, insanların yaşadığı bölgedeki toprakların mülkiyetin devlete ait olduğu bir işletim sistemidir. Bireysel mülkiyetin olmadığı bu işletim tarzında, halk barış zamanlarında toprağı ekip-biçmekte- hasat ederek elde ettiği ürünün vergisini devlete vermekle mükelleftir. Savaş zamanlarında ise halk orduya katılmakta ve askeri bir güç olarak devletin varlığı için mücadele etmektedir (Damlıbağ, 2023: 30). Vergi ve askerlik sistemi üzerine kurulmuş olan tımar sisteminde halktan gelirleri devlet adına tahsil eden kimseler vardır ve bunlar aldıkları gelirlerin bir kısmını kendilerine ayırdıktan sonra geri kalanını payitahta (başkente/saray yönetimine) gönderirler. Toplumları gelirlerinden fazla vergilendirmek toplumsal olayları tetikleyen temel sebeptir, vergilerin çok alındığı Selçuklu ve Osmanlı devletleri döneminde de bundan ötürü birçok isyan çıkmıştır. Tarihi kaynaklara göre Osmanlı Devleti kurulduktan birkaç yüzyıl sonra halkın yoksul kesimden kopması ve onların üzerine ağır vergiler yüklemesi Babai isyanları gibi toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Pir Sultan, Köroğlu, Dadaloğlu gibi ozanlar söz konusu toplumsal hareketlerin başını şiirleriyle çekmiş kimselerdir. Yardımcı'ya göre (2009: 6) Osmanlı döneminde bu ağır vergilerin halktan alınmasının amacı; tımar ve zeamet gibi bir görevi ele geçiren, yönetici konumuna giren devlet görevlilerinin sıradan sarayda bolluk içinde yaşamlarını sürdürme isteğidir.

XIX. yüzyılda yaşamış Serdarî *"Tahsildar da çıkmış köyleri gezer/ Elinde kamçısı fakiri ezer"* derken gelirinden fazla vergiyi halka yükleyen yöneticilere açıkça isyanda bulunmaktadır. Zira emek verip ürün kaldıran, toprağı işleyip toplumu kalkandıran halk, adaletsiz yöneticilerin ve onların çokça kazanma isteklerinin altında ezilmekte, şiddet görmektedir. Saray ve yöneticilerin adaletsiz tutum ve davranışlarını doğrudan eleştiren Serdarî, halkın yorgan, döşek gibi temel barınma eşyalarını tahsildarlara vergi borcunu ödemek için mezatta sattıklarını söyler. Âşık, *"Hasırdan serilir çulumuz bizim"* derken de artık üzerinde yatılacak tek nesnenin hasır olduğunu belirtir ve halkın kıtlık dönemindeki içler acısı fakirlik ve yoksulluğunu gözler önüne koyar. Sosyal, politik ve ekonomik bir eleştiri içeren bu kıta, köylü ve yoksul halkın yöneticiler tarafından çıkar amaçlı nasıl sömürüldüğünü adeta izah eder.

Zenginin yediği baklava börek

Kahvaltıya ister keteli çörek

Fukaraya sordum size ne gerek

Düğölçek çorbası balımız bizim

İnsanların ekonomik şartları beslenme ve hayat kalitelerini, yaşam sürelerini de belirler. Örneğin yaşam standartlarının yüksek olduğu ABD ve Avrupa ülkelerinde insanların ortalama ömrü 75 yaş ve üstüdür. Bu ülkelerde yaşayan insanların ömürlerinin uzun olması ekonomik gelir, sağlık, beslenme ve yaşam standartlarının yüksek olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ortalama insan ömrü 65'tir. Bu yaş kırsal bölgelerde daha da düşmektedir. Sosyo-kültürel ve ekonomik şartlar, sağlık imkânları, yeterli beslenme insan ömrünü belirleyen temel etmenlerdir. Bir toplumun kişi başına düşen milli geliri ile refah arasında ilişki vardır ve bir milletin zenginliği, ortalama yaşam ömrünü doğrudan etkilemektedir

Destanlarda cahillerin makam, mevki sahibi olmalarına karşın olgun/yetişkin insanların yoksulluk ve gam içerisinde yaşamaları eleştirilmektedir. Bu yönüyle destanlar, halkın sosyal ve kültürel yaşamının bir parçasıdır.

Külliyyat

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
Prof. Dr. Hasan KAVRUK Armağan Sayısı

ISSUE: 22/MARCH 2024 • ISSN: 2587-117X

SAYI: 22 / MART 2024

Külliyyat

Serdarî "Zenginin yediği bakla, börek/ Kahvaltıya ister keteli çörek" diyerek ekonomik şartların, gelir seviyesinin insanların sağlıklı beslenmesini sağlayan temel bir faktör olduğunu ifade eder. Zengin olmak âşığa göre sağlıklı yaşamın ve doğru beslenmenin tek yoludur zira fakirin/yoksulun yiyeceği kırsal bölgelerde oldukça sınırlıdır.

Arı'ya göre âşıklar; halkın sıkıntılarını, şikâyetlerini, kendi hayatları ile özdeşleştirerek ortaya koyarlar (2015: 283). Serdarî, "Fukaraya sordum size ne gerek/ Dügülcek çorbası balımız bizim" derken buğdayın elekten geçirildikten sonra arta kalan küçük tanelerinden yapılan düğülcek çorbasının kıtlık içerisinde yaşayan yoksul/fakir insanlar için ne kadar önemli bir besin olduğunu dile getirir. Bu çorba kırsal bölgelerde yaşayan ve geçimini genelde tarımdan sağlayan ve ekonomik olarak alt sınıfta yer alan insanların sıkça tükettiği bir yemektir ve protein/kalori değeri düşüktür. Serdarî aslında toplumsal yapının/sınıfın temelinde yer alan ekonomik eşitsizliğe dikkati çekerek beslenme tarzı üzerinden konuya yaklaşır. Zenginler, ekonomik geliri yüksek olanlar protein ve kalorisini yüksek olan baklava, börek, kete yerken toplumsal sınıfın en altında yer alan fakirler, protein ve kalori değeri düşük düğülcek çorbasıyla beslenmektedirler.

Serdari halimiz böyle n'olacak
Kısa çöp uzundan hakkın alacak
Mamurlar yakılıp viran olacak
Akibet dağılır ilimiz bizim,

Serdarî destanının son kıtasında bireysel ve toplumsal uzlaşısı yeri olarak ahirete işaret etmektedir. Âşık, adil bir hesaplaşmanın orada gerçekleşeceğini belirtir ve buna inanır. "Kısa çöp uzundan hakkın alacak" diyerek yaşadığı yoksulluğun ve yorgunluğun sorumlularına, ülkeyi ve vilayeti yönetenlere karşı şikâyette bulunmaktadır. Adil bir hesaplaşmanın ancak Allah katında olacağını ifade eden âşık, inandığı dinin emirlerine güvenerek dünyadan elini ayağını çekmekte ve kendi gücüyle değiştirip dönüştüremediği haksız yöneticileri ve onların adaletsiz tutumlarının hesabını öteki dünyaya bırakmaktadır. Zira yeryüzünün kıyametini; mamurların/yapıların yıkılması/yakılması ve yerle bir olmasıyla benzeştiren Serdarî, bozuk bir ilin, yönetimin bir gün nihayetinde dağılacağına da tereddütsüz inanmaktadır. Çünkü Kur 'anda hükümdarlar, yöneticiler ve halklar adil olmadıklarında Allah'ın gazabının üzerlerine olacağı anlatılmaktadır¹. Âşık da kıyamet ayetlerine iktibas yaparak yoksulluk, adaletsizlik ve eşitsizlik düzenin varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığını ve yoksullaştırılan halkın hesabının yönetenlerden sorulacağı "Kısa çöp uzundan hakkın alacak" mısraında doğrudan izah edilmektedir.

SONUÇ

Genel olarak halk edebiyatı ürünleri, özde destanlar âşıkların sosyal bir gerçekliği ele aldığı anlatım tarzıdır ve tarihsel-sosyal olaylara dikkat çeker. İnsanların toplumsal ve bireysel hayatlarında derin etkiler bırakan durumlar halkın temsilcisi rolünü üstlenen aydınlar, ozanlar tarafından farklı anlatım/söylem tarzlarıyla dile getirilir ve tarihsel bir gerçekliğe kaynaklık ederler. Sivaslı Serdarî de "Canım Efendim" kıtlık destanı ile yaşadığı dönem içerisindeki kuraklık gibi iklimsel durumların yanı sıra yönetime bağlı politik ve ekonomik problemleri

¹ <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kiyamet-suresi-75/ayet-1/kuran-yolu-meali-5>. Ayrıntılı bilgi için bakınız.

dile getirmiştir. Onun güçlü hiciv tarzının arkasında, yöneticilerin adaletsiz tutum ve davranışları vardır ve âşık halkın toplumsal tepkisini doğrudan ve dolaylı olarak destan yoluyla ortaya koymuştur. Ayrıca yaşadığı coğrafyadaki insanların açlık, yoksulluk, adaletsizlik gibi toplumsal sıkıntılarını âşık kimliğiyle ifade etmiştir.

Destanlar tarihi süreç içerisinde türkülerdir. Türküler düşüncelerin, tarihi gerçekliklerin ezgi ile dile getirilmesidir. *Canım Efendim* destanı, türkü formuna dönüştükten sonra bölgesel bir şiir olmaktan çıkmış, ulusal hatta evrensel bir alanda tanınmış ve yayılmıştır. Günümüzde yerel ve ulusal şöhrette pek çok sanatçının söylediği bu türkünün değer kazanmasının sebebi toplumun duygularını, düşüncelerini, problemlerini doğrudan dile getirmesidir. Serdarî'nin *Canım Efendim* destanı 1877-78 yılları arasında İç Anadolu'da yaşanan sosyoekonomik, politik, iktisadi durumu ele alan ve çeşitli yönleriyle de irdeleyen tarihi bir türküdür ve bu kadar bilinmesinde, dinlenmesinde, yayılmasında, halkın teveccühü vardır.

KAYNAKÇA

- Altındaş, Eylem Tekemen (2018). "19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Kuraklığın Ankara'ya Yansıması". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. 24: 1-13.
- Arı, Bülent (2015). "Âşık Şiirinde Toplumsal Eleştiri". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12 (32): 262-284.
- Aslanoğlu, İbrahim (1985). *Söz Mülkünün Sultanları*. İstanbul: Erman Yayınevi.
- Aydın, Mahir (1994). "Doksanüç Harbi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.9. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. 498-499.
- Çobanoğlu, Özkul (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Damlıdağ, Fatih (2023). "Asya Tipi Üretim Tarzı Tartışmalarının 1960'lı Yılların Türk Düşünce Dünyasına Etkileri". *Paradigma: İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 12: 23-37.
- Escarpit, Robert (2018). *Edebiyat Sosyolojisi*. çev. Salih Özer/ed. Köksal Alver. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, Doğan (2009). *Sivas Halk Şâirleri*. C. 5. Sivas: Önder Matbaacılık.
- Moran, Berna(2008). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, Ahmet (1997). *Şarkışlalı Âşık Serdarî ve Yöre Halk Şâirleri*. İstanbul: Kuşak Ofset Matbaacılık.
- Read, Herbert (1981). *Sanat ve Toplum*. Ankara: Umran Yayınları.
- Tansuğ, Sezer (1982). *İnsan ve Sanat*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yardımcı, Mehmet (2009). "Osmanlı Döneminde Olumsuz Davranışlara Karşı Sivaslı Âşıkların Başkaldırı ve Yergi Şiirleri". *Ç.Ü. Türkoloji Dergisi*. 1-14. https://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumview.php?id=4481 [Erişim tarihi: 30.11.2023].
- Yazıcı, Hakkı ve Demirel, Muammer (2006). "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler". *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 29: 267-278.

